

Obyvatelstvo vesnice Všemily v raném novověku. Mikrostudie poddanského obyvatelstva na panství Česká Kamenice v letech 1556–1713

Veronika Lešková

THE POPULATION OF THE VILLAGE OF VŠEMILY IN THE EARLY MODERN PERIOD. A MICRO-STUDY OF THE SERF POPULATION ON THE ČESKÁ KAMENICE MANOR IN THE PERIOD 1556–1713

This paper presents a micro-study of a small rural community of German inhabitants on the early modern estate of Česká Kamenice in the border area of north Bohemia. The aim of the study is to detail selected demographic, social and economic aspects of the life of the early modern rural inhabitants. The micro-study focuses on the institution of servitude, the circumstances of entering into marriage, transfer of ownership rights of serf property and forms of familial cohabitation. The findings are viewed through the prism of European marriage-patterns theory, proto-industrialisation theory and ecotype theory.

KEYWORDS:

European marriage patterns; proto-industrialisation; ecotype; demographic development; family; household; serf property

Příspěvek představuje mikrostudii malé venkovské komunity německého obyvatelstva na raně novověkém panství Česká Kamenice v severočeském příhraničním území. Cílem je přiblížit vybrané demografické, sociální a ekonomické aspekty života raně novověkého venkovana. V této souvislosti budou sledovány následující skutečnosti životního a rodinného cyklu raně novověkého člověka: institut čelední služby, okolnosti uzavření sňatku, majetkoprávní transfer poddanské nemovitosti, sociální mobilita a formy rodinného soužití. Opomenut nezůstane ani celkový charakter raně novověkého panství Česká Kamenice. Na zjištěné skutečnosti bude nahlíženo prizmatem teorií studia populací, rodinných struktur a utváření historické rodiny, které v zahraniční historiografii probíhají bezmála půl století a ke kterým se od devadesátých let minulého století intenzivně připojila i česká historiografie.

První z teorií, se kterou budou konfrontovány výsledky této studie, je teorie European marriage patterns Johna Hajnala zakládající se na hypotéze, že v evropském prostoru starého demografického režimu vedle sebe existovaly dva rodinné typy, které vyplývaly z rozdílné dědické praxe a vyznačovaly se odlišným modelem sňatečnosti.¹ Pomyslnou dělicí linii mezi severozápadním a jihovýchodním rodinným typem tvořila spojnice Terst — Petrohrad.

V severozápadním rodinném typu se vyskytovala jednodušší rodinná uspořádání — nukleární nebo rozšířené rodiny, sňatkový věk byl spíše vyšší a rodiny fun-

¹ John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: David V. Glass — David E. C. Eversley (edd.), *Population in History*, London 1965, s. 101–143.

govaly na principu neolokalismu — vytvoření vlastní oddělené domácnosti. Existoval zde institut čelední služby a podruží, neboť tyto malé nukleární rodiny musely na hospodářstvích zaměstnávat další pracovní síly.

Naopak rodinný typ jihovýchodní Evropy se skládal z vícegeneračních patri-lineárních komplexních rodin typu joint family. Velkorodiny tohoto typu jsou doloženy například ze Srbska a Ruska a nazývaly se zádruchy.² Jihovýchodní evropská rodina byla charakteristická nízkým sňatkovým věkem a téměř neexistujícím institutem čelední služby a podruží, neboť takto hospodařící velkorodiny nemusely zaměstnávat další pomocné síly.

V souladu s touto teorií vypracoval historik Peter Laslett typologii domácností³ a na základě agregativního výzkumu skupiny historiků z Cambridge group for history of population and social structure vyslovil názor, že v anglickém prostředí 16.–19. století převládaly jednoduché rodiny v počtu 4–5 osob složené z manželského páru s dětmi. Tyto jednoduché (nukleární) rodiny se nezrodily až v procesu industrializace, nýbrž v Anglii existovaly už mnohem dříve.⁴

Dichotomie obou rodinných typů byla záhy — a je dosud — podrobována dalším upřesňujícím výzkumům. Spíše než agregativní metodou se postupuje mikroanalytickým přístupem a mikrohistorickým pohledem „zdola“ — z pozice jednotlivých aktérů. Kritika Laslettovy typologie spočívá ve faktu, že její aplikace zachycuje domácnost pouze v daném okamžiku, nelze s ní ale zachytit rodinný cyklus, který se utvářel pod vlivem životních fází jednotlivých rodinných členů.⁵

Stejně tak se dochází ke zjištění, že oblasti severozápadního i jihovýchodního prostoru Evropy nevytvářely stejné podmínky k uzavření sňatku tak, aby odpovídaly

-
- 2 Karl KASER, *Familie und Geschlechterbeziehungen*, in: týž — Siegfried Gruber — Robert Pichler (edd.), *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*, Wien — Köln — Weimar 2003, s. 153–174, zde s. 162–164; TÝŽ, *The Stem Family in Eastern Europe. Cross-Cultural and Trans-Temporal Perspectives*, in: Antoinette Fauve-Chamoux — Emiko Ochiai (edd.), *The Stem Family in Euroasian Perspective. Revisiting House Societies, 17th–20th Century*, Bern 2009, s. 253–286; Andrejs PLAKANS, *Retirement, Inheritance, and Generational Relations: Life-Course Analysis in Historic Eastern Europe*, in: Tamara K. Hareven (ed.), *Aging and Generational Relations over the Life Course: a Historical and Cross Cultural Perspective*, Berlin — New York 1996, s. 140–157; Martine SEGALÉN, *Historical Anthropology of the Family*, Cambridge 1986, s. 17–18.
- 3 K Laslettově typologii: Jan HORSKÝ — Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 35–36.
- 4 Peter LASLETT, *The World We Have Lost*, London 1965.
- 5 Lutz K. BERKNER, *The Stem Family and the Development Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example*, *The American Historical Review* 77, 1972, č. 2, s. 398–418; Michael MITTERAUER, *Familiengröße — Familientypen — Familienzyklus. Probleme quantitativer Auswertung von österreichischem Quellenmaterial*, *Geschichte und Gesellschaft* 1, 1975, č. 2/3, s. 226–255; Tamara K. HAREVEN, *The History of the Family and the Complexity of Social Change*, *The American Historical Review* 96, 1991, č. 1, s. 95–124, zde s. 104; Richard WALL, *Historical Development of the Household in Europe*, in: Evert van Imhoff et al. (edd.), *Household Demography and Household Modeling*, New York 1995, s. 19–52, zde s. 23.

Hajnalovu modelu sňatečnosti.⁶ Prostor západní a střední Evropy se hlouběji diferencoval v závislosti na užívaných systémech dědického práva, druhu hospodářského zaměření oblasti a způsobu využívání pracovní síly. V oblastech, kde převládal dědický systém jednonástupnictví a nedělitelnosti hospodářství (Anerbenrecht / Impartible inheritance), se často konstituovaly komplexní formy rodinného soužití — především typu kmenových rodin.⁷ Jednalo se o některé oblasti dnešního Německa a Rakouska a je otázkou, zda se sem dají řadit i některé lokality českých zemí. Na základě výskytu komplexních forem soužití — kmenových rodin nebo rodin s výměnkem v rakouském prostředí — vypracoval vídeňský historik Michael Mitterauer typologii rodinných struktur, která lépe vyhovovala těmto střeoevropským poměrům.⁸

Kromě dědického práva ovlivňovalo demografické chování raně novověkých populací také celkové hospodářské zaměření lokality. Populační vývoj mnoha raně novověkých agrárních oblastí vykazoval stagnaci, neboť zde byl vstup do manželství podmíněn převzetím nemovitosti. V této souvislosti se hovoří o tzv. Nischen-mechanismu — obsazování ekonomické niky, což bylo možné pouze v případech, že se taková nika uvolnila — nika v tomto smyslu představuje selské hospodářství. Manželství a následná reprodukce byly s převzetím nemovitosti v těchto oblastech obrazně spoutány tzv. „železnými pouty“.⁹ Naopak v protoindustriálních oblastech, které vytvá-

6 Tomu byly věnovány tyto sborníky a příspěvky: Christophe DUHAMELLE — Jürgen SCHLUMBOHM (edd.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Göttingen 2003, zejména s. 389–406; Theo ENGELEN — Arthur P. WOLF (edd.), *Marriage and the Family in Eurasia. Perspectives on the Hajnal Hypothesis*, Amsterdam 2005; Markus CERMAN, *Central Europe and the „European Marriage Pattern“: Marriage Patterns and Family Structure in Central Europe, Sixteenth through Nineteenth Centuries*, in: Richard Wall — Tamara K. Hareven — Josef Ehmer (edd.), *Family History Revisited. Comparative Perspectives*, Delaware 2001, s. 282–307; Mikołaj SZOŁTYSEK — Konrad RZEMIENIECKI, *Between „Traditional“ Collectivity and „Modern“ Individuality: an Atomistic Perspective on Family and Household astride the Hajnal Line (Upper Silesia and Great Poland at the End of the 18th Century)*, *Historical Social Research* 30, 2005, č. 3, s. 130–170.

7 Hermann ZEITLHOFER, *Headship Succession and Retirement in South Bohemia, 1640–1840*, in: David R. Green — Alastair Owens (edd.), *Family Welfare. Gender, Property, and Inheritance since the Seventeenth Century*, Westport 2014, s. 73–96, zde s. 74; TÝŽ, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640–1840*, Wien — Köln 2014, s. 11–26; Jürgen SCHLUMBOHM, *The Land-Family Bond in Peasant Practice and in Middle-Class Ideology: Evidence from the North-West German Parish of Belm, 1650–1860*, *Central European History* 27, 1994, č. 4, 461–477; TÝŽ, *Strong Myths and Flexible Practices: House and Stem Family in Germany*, in: A. Fauve-Chamoux — E. Ochiai (edd.), *The Stem Family*, s. 81–102.

8 M. Mitterauer dělí rodiny na: nukleární; rozšířené; komplexní — ty dále dělí na: komplexní kmenové, komplexní s výměnkem a komplexní typu joint family; Michael MITTERAUER, *Historisch-anthropologische Familieforschung: Fragestellungen und Zugangsweisen*, Wien — Köln 1990, s. 92–130.

9 Hermann ZEITLHOFER, *Die „eiserne Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*, in: Ch. Duhamelle — J. Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen im Europa*, s. 35–64.

řely dobré ekonomické podmínky i pro neosedlou část obyvatelstva, se tato „pouta“ mezi sňatkem a převzetím nemovitosti rozvolnila natolik, že do manželství vstupovalo i obyvatelstvo v podruží.¹⁰

Termín protoindustrializace poprvé vyslovil Franklin Mendels, který si při výzkumu lnářské oblasti Flander všiml vzájemné souvislosti mezi ekonomickou situací, mírou sňatečnosti a demografickým růstem. Na Mendelsovy výzkumy navázalo trio historiků z göttingenské univerzity a proměnilo protoindustrializační teorii v obecný model evropské společenské a hospodářské proměny.¹¹ V oblastech s rozvinutou protoindustrií se vytvořil tzv. demo-ekonomický systém. Narůstal zde počet obyvatelstva bez půdy, které se živilo prací za mzdu, výrobou určitého typu zboží pro nadregionální nebo zahraniční trhy. Protože základní výrobní jednotku tvořila nukleární rodina na bázi dělby práce, zůstávaly v těchto oblastech děti déle v domově rodičů. Zároveň se ale díky dobré ekonomické situaci těchto oblastí snižoval průměrný sňatkový věk a tím se zvyšovala míra sňatečnosti. To se projevilo ve vyšší plodnosti a stálém demografickém růstu, a to i v období ekonomických depresí. Stálý demografický růst oblastí se pak přetvořil v další expanzi protoindustriie.¹²

Další teorií, která dává do souvislosti hospodářský vývoj a demografické chování obyvatel, je teorie ekotypů vídeňského historika Michaela Mitterauera. Rozdílné klimatické a půdní podmínky jednotlivých oblastí vytváří prostor pro odlišnou orientaci na hospodářství a ekonomiku, což se promítá v celkové skladbě společnosti a utváření rodinných mikrostruktur.¹³ Tato teorie a jednotlivé ekotypy budou rozebrány dále v textu.

PANSTVÍ ČESKÁ KAMENICE

Území raně novověkého panství Česká Kamenice se rozkládalo v dnešní krajině Českého Švýcarska, Labských pískovců a Lužických hor. Na severu hraničilo panství se Saskem. Západní hranici panství představovala řeka Labe a na jihozápadě sousedilo

-
- 10 TÝŽ, *Sozialhistorische Aspekte des Heiratsverhaltens: die Südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Hohenfurt)*, in: Markus Cerman — Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 257–276; TÝŽ, *Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod), 1640–1840*, in: Markus Cerman — Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien — München 2002, s. 240–261, zde s. 256–259.
- 11 Peter KRIEDTE — Hans MEDICK — Jürgen SCHLUMBOHM (edd.), *Industrialization before Industrialization. Rural Industry in the Genesis of Capitalism*, Cambridge 1981; další zhodnocení a rozvinutí protoindustrializační teorie přinesl sborník: Sheilagh C. OGILVIE — Markus CERMAN (edd.), *European Proto-Industrialization*, Cambridge 1996.
- 12 Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen, 1650–1900*, Göttingen 1997, s. 141n.
- 13 Michael MITTERAUER, *Peasant and Non-Peasant Family Forms in Relation to the Physical Environment and the Local Economy*, in: Richard L. Rudolph (ed.), *The European Peasant Family and Society. Historical Studies*, Liverpool 1995, s. 26–48.

českokamenické panství s panstvím Děčín. Z jihu zasahovaly na panství vrcholky Českého středohoří. Severovýchod směrem ke Šluknovskému výběžku dotvářela vrchovina Lužických hor s územím Krásnohorská. Počátky trvalého středověkého osídlení krajiny Českého Švýcarska jsou spjaty s vrcholně středověkou německou kolonizací, kterou započali páni z Michalovic z rodu Markvarticů sídlící na hradě Ostrý (Šarfenštejn).¹⁴ Páni z Michalovic drželi šarfenštejnské panství více než sto let a na přelomu 13. a 14. století dokončili kolonizaci krajiny. Kolonizační proces doprovázelo budování opevněných feudálních sídel a zakládání měst. Centrum panství — město Česká Kamenice — je poprvé doloženo roku 1352.

Nejrozšířenější sídelní typ představovala venkovská sídla — lesní lánové vsi zakládáné v údolních oblastech, podél vodních toků a v blízkosti starých stezek. Byly to často až několik kilometrů dlouhé řadové vesnice lemující z obou stran některý z vodních toků; vyznačovaly se pravidelně rozměřenou lánovou plužinou. Bohužel se ani v jednom případě nezachovala původní lokační listina. O existenci jednotlivých vsí panství informuje nejstarší českokamenická městská kniha, kterou roku 1380 potvrdil Jan z Michalovic českokamenickým měšťanům.¹⁵ Do roku 1614 se v držbě Českokamenicka vystřídaly následující rody: Berkové z Dubé, Vartenberkové, Trčkové z Lípy, Salhausenové, poté opět Vartenberkové, až se panství Česká Kamenice dostalo do vlastnictví rodu Kinských, se kterými zůstalo spjato více než 300 let. Po násilné smrti Viléma Kinského¹⁶ roku 1634 prošlo českokamenické panství konfiskací, nicméně zůstalo v držbě stejného rodu — novým majitelem se stal Vilémův synovec Jan Oktavián.

Českokamenické panství patřilo k oblastem méně postiženým konfliktem třicetileté války. Pustá hospodářství byla ještě v průběhu války znovu osazena. Na celém panství se po skončení války nacházelo 23 pustých stavení, z toho 6 v městě České Kamenici, „pohořalá“ stavení pouze dvě. Většinu domů na panství shledala komise berní ruly¹⁷ jako „stavení dobré“. Naopak kvalitu půdy na panství již nehodnotila tak pozitivně. Téměř u všech lokalit panství se vyskytovalo některé z následujících prohlášení: „jest role špatné“, „role nedobré“, „role písčité“ nebo „dědiny velmi špatné“. Českokamenická vrchnost hospodařila v 7 hospodářských dvorech,¹⁸ výnosy zrna ale nebyly dostačující a obilí se na panství muselo dovážet

14 K dějinám Českokamenicka existuje množství regionální literatury. V první řadě je třeba zmínit kolektivní monografii: Ivan BÍLEK (ed.), *Česká Kamenice*, Česká Lípa 2002; dále řadu sborníků: Natalie BELISOVÁ (ed.), *Minulosti Českého Švýcarska I–XI*, Krásná Lípa 2003–2016.

15 Adalbert HORSICKA (ed.), *Das älteste Böhmisches-Kamnitzer Stadtbuch*, Praha 1915, s. 1.

16 K Vilémovi Kinskému zejména: Michaela HRUBÁ, *Prominentní emigrant Vilém Vchynský (Kinský)*, in: táž (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 1998, s. 210–221. V příspěvku prof. Hrubé je uvedena další bibliografie týkající se rodu Kinských v raném novověku.

17 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek (dále Vs) Česká Kamenice, úřední knihy, inv. č. 573, opis berní ruly, inv. č. 577, revizitace berní ruly.

18 Tamtéž, úřední knihy, inv. č. 1, pamětní kniha Česká Kamenice a Benešov 1621–1637, fol. 12v–13r a fol. 49v–50r.

z úrodnějších oblastí.¹⁹ Vrchnost vlastnila na panství 10 obilných mlýnů, které byly propachtovány.²⁰

V rostlinné produkci patřilo Českokamenicko mezi rozsáhlé Inářské oblasti.²¹ Předení lněné příze se dostalo i mezi robotní povinnosti některých poddaných panství.²² Kromě Inářství bylo Českokamenicko také dobytkářskou a dřevařskou oblastí. V dřevařské produkci se panství specializovalo na výrobu prken, šindele a sudoviny. Dříví se zpracovávalo na vrchnostenských prkenných mlýnech („Bretthmühle“), jednalo se o pily na vodní pohon. Vrchnost jich měla ve své režii 12,²³ další vodní pily drželi poddaní. Odvoz fůr špalků na vrchnostenské pily patřil mezi typické robotní povinnosti českokamenických sedláků s potahem.

Stejně jako u popisu kvality půdy, tak i u popisu poddanských aktivit se jednotlivé lokality panství od sebe příliš nelišily a berní komise u většiny vsí zaznamenala obdobné formulace: „z dobytka a přediva svou živnost mají“, „z dobytka a lnu nejlépe stojí“, „dobytkem, předivem, též handly se živí“, „šindel dělají a prodávají, item lnu sejí“, „po vodě prken, sudoviny a šindele do saské země dodávají“. Nezemědělský charakter oblasti nutil obyvatele orientovat se na alternativní zdroje obživy, jako byl chov dobytka a textilní domácí produkce (Hausindustrie).²⁴ Na panství se rychle šířil faktorský systém, který na sklonku 17. století vedl až k prvním pokusům o založení textilní manufaktury.²⁵

Ve druhé polovině 17. století se na českokamenickém panství také intenzivně rozšířilo sklářské řemeslo, když se od sebe oddělily výroba skla v hutích a následná rafinace. Merkantilisticky orientovaná českokamenická vrchnost se snažila rozvoj sklářství podporovat. Pro skláře byly založeny dva nové cechy „zušlechťovatelů skla“²⁶ — roku 1661 v městě Chřibská²⁷ a roku 1694 ve vsi Kamenický Šenov.²⁸ Chřibská sklářská huť pochopitelně neunikla pozornosti berní komise, která poznamenala: „jsouce tu huť sklená v městě, v tom skle někteří největší handle vedou“, u obyvatel

19 I. BÍLEK (ed.), *Česká Kamenice*, s. 90.

20 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, úřední knihy, inv. č. 1, pamětní kniha Česká Kamenice a Benešov 1621–1637, fol. 15r.

21 Tamtéž, fol. 19r.

22 Tamtéž, úřední knihy, inv. č. 4, urbář panství 1621–1653, fol. 26v–31r.

23 Tamtéž, úřední knihy, inv. č. 1, pamětní kniha Česká Kamenice a Benešov 1621–1637, fol. 7r–7v.

24 K pojmu Hausindustrie blíže: Markus CERMAN, *Vorindustrielles Gewerbe und Proto-Industrialisierung*, in: týž — Franz X. Eder — Peter Eigner (edd.), *Wirtschaft und Gesellschaft. Europa 1000–2000*, Innsbruck — Wien — Bozen 2011, s. 211–227.

25 Hana SLAVÍČKOVÁ, *Hospodářský vývoj panství Česká Kamenice v první třetině 18. století*, Děčínské vlastivědné zprávy 11, 2001, č. 3, s. 3.

26 Mezi zušlechťovatele skla se řadili brusiči (řezači), rytci, malíři, pozlacovači, šroubaři a kuliči.

27 SOKA Děčín, Cech sklářů Chřibská, kt. 1, inv. č. 4, sign. A-III-b-1, opis privilegia Jana Oktavíána Kinského podle originálu z 12. 7. 1661; Edmund SCHEBEK (ed.), *Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Quellen zu ihrer Geschichte*, Praha 1878, s. 265–270.

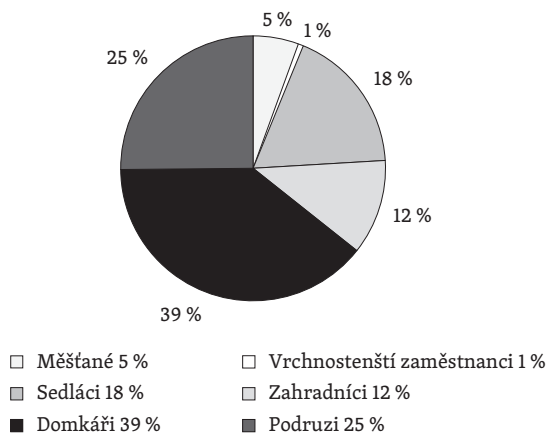
28 Václav RYNEŠ, *Z galerie zušlechťovatelů českého skla v Kamenickém Šenově na někdejších českokamenickém panství*, in: *Ars vitraria 1*, Jablonec nad Nisou 1966, s. 121–126.

přilehlých lokalit pak zapsala: „mnozí jsou z nich sklenáři“ a „handly ve sklenicích se živí“. Obchod s českokamenickým sklem, který zajišťovali nejprve podomní obchodníci a poté obchodní kompanie a faktorie, byl v Evropě proslulý.²⁹

Druhá polovina 17. století znamenala pro Českokamenicko trvalý populační růst.³⁰ Na počátku roku 1669 bylo na panství dle soupisu poddaných 8 170 osob. Sociální stratifikace vypadala následovně: zemědělské obyvatelstvo panství tvořilo pouze 30 % populace (sedláci 18 % a zahradníci 12 %), 70 % populace panství představovalo obyvatelstvo bez půdy, 5 % část populace představovali měšťané z poddanských měst panství, 1 % byli vrchnostenští zaměstnanci. Zbýlých 64 % venkovského obyvatelstva bylo úplnými bezzemky — domkářská populace činila 39 % z celkového počtu obyvatel panství a podruzi představovali 25 % část populace panství — tedy celou čtvrtinu obyvatel na Českokamenicku.

Mezi nejlidnatější lokality panství patřily aglomerace města České Kamenice s předměstími (Horní a Dolní Kamenicí) a město Chřibská s aglomerací vesnic Horní a Dolní Chřibská. Největší vsi panství představovaly převážně sklářský Kamenický Šenov, a naopak spíše textilní vesnice Krásná Lípa (k roku 1669 obě shodně 766 obyvatel). Ostatní vesnice panství byly menší nebo střední velikosti mezi 150–400 obyvateli, k takovým patřila i vybraná vesnice Všemily.

GRAF 1. Sociální stratifikace panství Česká Kamenice r. 1699.

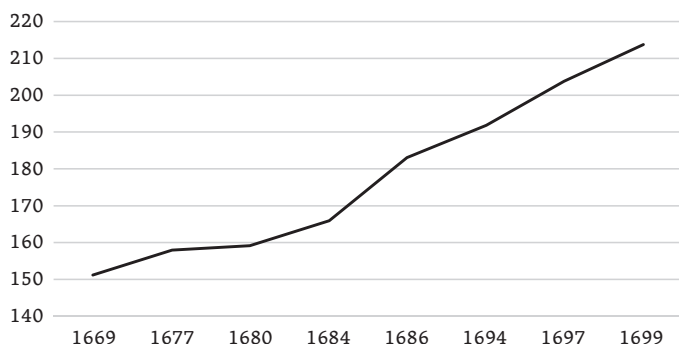
²⁹ K tomu: Olga DRAHOTOVÁ a kol., *Historie sklářské výroby v českých zemích I*, Praha 2005, s. 213–242; Jitka LNĚNIČKOVÁ, *Obchodníci sklem od poslední čtvrtiny 17. do poloviny 19. století — profil sociální skupiny*, in: Zdeněk Kárník — Jiří Štaif (edd.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848*, Praha 1999, s. 239–294, zde s. 242; František MAREŠ, *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století*, Praha 1893, s. 88n.

³⁰ Počátek trvalého růstu populace a zacelení populačních ztrát z doby třicetileté války se v celozemském měřítku odhaduje do osmdesátých let 17. století, kolem roku 1700 počet obyvatel zhruba odpovídal předválečnému stavu: Eduard MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 137–152.

VESNICE VŠEMILY

Ves Všemily, s původním německým názvem Schemmel,³¹ se nacházela přibližně 7 kilometrů severně od města Česká Kamenice v centru panství. Jako většina kolonizačních vsí panství vznikly Všemily v údolní oblasti, v nadmořské výšce 205–215 m n. m. jako typická lesní lánová ves s pravidelně rozměřenou plužinou, která ležela při zemské stezce do města Česká Kamenice. Vesnicí protéká od východu k západu potok Chřibská Kamenice.

Jak výstižně zpozorovala berní komise, ves „leží mezi lesy a skalami“. Vesnice je skutečně jakoby vklíněna mezi dva pásy pískovcových skal lemujících její intravilán z jihu i ze severu. Okolní krajinu dotvářely zalesněné vršky. Na severovýchodě sousedila vesnice s Jetřichovicemi. Katastry obou obcí se sbíhaly v blízkosti Čedičového vrchu (329 m), který představoval neobvyklý čedičový solitér uprostřed okolních pískovcových skal. Na jihozápadě se nacházel vrch, dnes známý pod názvem Borovina (364 m), za ním se na úpatí Růžovského vrchu (619 m) rozprostírala sousední ves Srbská Kamenice. Severní část vesnice dotvářela vrchovina s náhorní plošinou zvanou Schemmler Folgen, dnes známou pod názvem Na Všemilské Planině. Druhá polovina 17. století představovala pro českokamenické panství poměrně rychlou poválečnou obnovu spojenou s trvalým populačním růstem. Ani vesnice Všemily z tohoto trendu nijak nevybočovala. Počet obyvatel vesnice se během 30 let zvýšil o více než 40 %. Na sklonku 17. století měla ves 214 obyvatel.

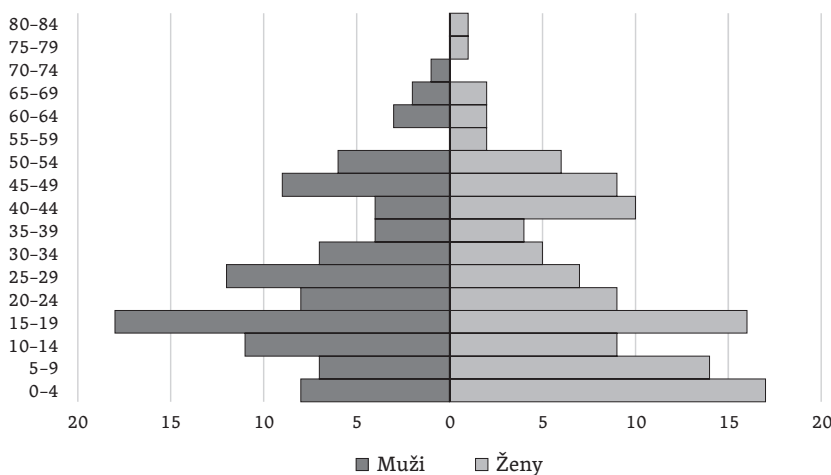

GRAF 2. Vývoj počtu obyvatel vesnice ve druhé polovině 17. století.

Jednalo se o populaci poměrně mladou, která se dle Sundbärgovy typologie³² ale jednoznačně neřadila k progresivnímu typu. Podíl složky obyvatel do 14 let činil 30,84 % z celkového počtu obyvatel. Sledovaná populace spíše představovala přechod mezi progresivním a stacionárním typem. Nejpočetnější složkou obyvatel byla kategorie 15–19 let, kategorie reprodukčního věku, u které bylo možné předpokládat, že se

31 Antonín PROFOUS — Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původ, význam a změny IV. S–Ž*, Praha 1957, s. 645.

32 K typologii: Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, s. 92–93.

GRAF 3. Obyvatelé Všemil dle pohlaví a věku v r. 1699.

v nejbližších letech bude podílet na dalším populačním vzestupu. Četně zastoupena byla i reprodukční kategorie 40–49 let. Postreprodukční kategorie činila 12,15 % z celkového počtu obyvatel. Populace k roku 1699 vykazovala feminitu — 114 žen připadalo na 100 mužů, průměrný věk obyvatel byl 25,9 let, zatímco věkový medián byl 21 let.

Ve Všemilech se nacházelo 11 selských gruntů, přičemž 2 grunty byly v držení stejného sedláka. Za selský grunt bylo považováno hospodářství už od 6 strychů výsevku.³³ Největší ze sedláků ve vsi držel necelých 20 strychů výsevku.³⁴ Kromě orné půdy drželo 7 sedláků les o výměře mezi $\frac{1}{4}$ a 4 strychy. Všemilské selské grunty byly dobře vybaveny potahy a hovězím dobytkem. Průměrný počet potahů činil 1,9.³⁵ Tažnými zvířaty byli v pozemkových knihách zmíněni koně i tažní voly. Průměrné počty hovězího dobytka na selských gruntech činily 2,3 kusů krav a 3,2 jalovic. Dle inventářů pozemkových knih seli všemilští sedláci především oves, který patrně sloužil jako krmivová základna pro koně a dobytek. Další zemědělská plocha byla využívána jako lněná pole a je zřejmé, že i na selských gruntech se provozovala textilní domácí produkce. Jiní sedláci se věnovali tradičním dřevařským řemeslům a plavení dříví po řece Kamenici.³⁶ Jeden sedlák provozoval ve vsi šenk.

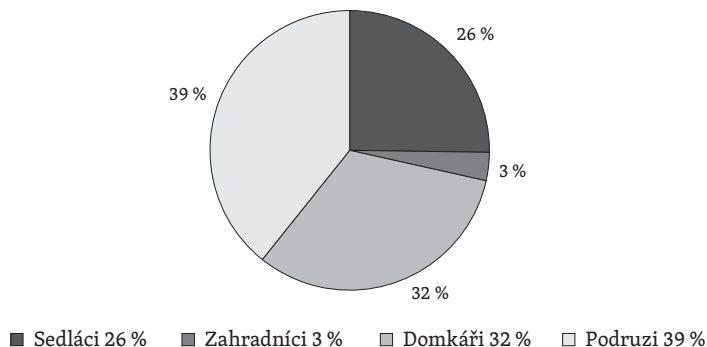
Zahradnický grunt se ve vsi nacházel jen jeden. Jeho majitelé, otec a později též syn, plnili funkci vrchnostenského hajného a rybáře. Zahradníci nevlastnili žádný

³³ To byla např. průměrná výměra domkářských stavení v úrodných oblastech „krajce“: Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*, Praha 1915, s. 14.

³⁴ Na sousedním hornopolském panství došla M. Pražáková Seligová k obdobnému závěru, za sedláka tam byl považován nejčastěji majitel gruntu s rozlohou v rozmezí 7–20 strychů: Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud nebo volba?*, Praha 2015, s. 74.

³⁵ Průměrné počty potahů a dobytka jsou vypočítány na základě údajů z berní ruly.

³⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Bynovec, kt. 31, inv. č. 129, Spisy — Plavení dříví po řece Kamenici — spor s poddanými panství Česká Kamenice.

GRAF 4. Sociální stratifikace vesnice Všemily r. 1699.

potah, ale i jejich hospodářství bylo dobře vybaveno hovězím dobytkem, nacházely se tam 2 krávy a 5 jalovic. Nejpočetnější složku obyvatelstva vesnice tvořili bezzemci — domkáři a podruzi. V berní rula je ve vsi v polovině 17. století zachyceno 12 domkářských stavení. Do počátku 18. století vzrostl jejich počet na 19. Jak stoupal počet obyvatel vesnice, rozrůstala se především sociální vrstva podruhů. Některým z nich se podařilo získat vrchnostenské povolení k výstavbě domku a do vsi přibylo celkem 7 novostaveb. I domkářská stavení byla vybavena chlévem a berní rula na nich zachytila celkem 12 krav, 4 jalovice a 6 koz.

Profesní orientace všemilských domkářů odpovídala celkovému zaměření na panství. Mezi domkáři byli zástupci textilních řemesel — krejčí, přadlák a bělič. Za převažující lze ovšem označit sklářské řemeslo, kterému se věnovalo 10 všemilských domkářů, 9 z nich bylo brusiči skla a 1 sklářem.³⁷ Ve vsi byli dále tesaři, vesnický školmistr a hrobník. Ve Všemilech se nacházel jednokolový obilný mlýn, který je v nejstarší pozemkové knize doložen už k roku 1569. V průběhu třicetileté války byl mlýn pobořen a poté opět vystaven na vlastní náklady nového mlynáře.³⁸

INSTITUT ČELEDNÍ SLUŽBY

Na institut čelední služby je třeba nahlížet jako na dočasnou životní fázi raně novověkého člověka, která plnila socializační funkci a měla jedince naučit základním pracovním návykům v prostředí mimo zázemí jeho domova. Zahraniční literatura pracuje s termínem „life cycle servant“.³⁹ Tato dočasná služební fáze v životě člověka

³⁷ Tamtéž, Vs Česká Kamenice, úřední knihy, inv. č. 689, Tereziánský katastr pro obec Všemily — příznávací tabula (1713) 1718.

³⁸ Tamtéž, úřední knihy, inv. č. 1090, sign. OS Česká Kamenice 12, kniha mlýnů 1682–1723, fol. 25r–26r.

³⁹ Peter LASLETT, *Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared*, in: Richard Wall (ed.), *Family Forms in Historic Europe*, Cambridge 1983, s. 513–564, zde s. 534; John HAJNAL, *Two Kinds of Pre-Industrial Household Formation*

měla ideálně skončit vstupem do manželství.⁴⁰ Do služby vstupovali mladí lidé napříč sociálním spektrem. I sedláci posílali své děti do služby. Úbytek pracovní síly na hospodářstvích řešili tím, že najali jinou čeleď. Na rozdíl od dobrovolného vstupu do čelední služby na poddanských hospodářstvích, povinná léta dvorské služby rozšířená na většinu panství českých zemí nabývala často až nuceného charakteru.⁴¹

Existence institutu čelední služby by měla poukazovat na výskyt západoevropského nebo středoevropského typu utváření rodiny. Dle typologie ekotypů M. Mitterauera se i v tomto prostoru intenzita rozšíření čelední služby lišila v závislosti na klimatických a půdních podmínkách, které předurčovaly hospodářské zaměření daných lokalit.

Pro středoevropský prostor alpských zemí Mitterauer rozlišuje čtyři ekotypy:

1. dobytkářský ekotyp — hospodářství s převahou chovu dobytka s vysokým počtem čeledi, zvláště ženské;
2. obilnářský ekotyp — s nižším počtem čeledi a vysokým počtem nádeníků;
3. vinařský ekotyp — s nízkým počtem čeledi a vysokým počtem zejména sezónních nádeníků;
4. protoindustriální ekotyp — s nepatrným počtem čeledi a vysokým počtem nádeníků a podruhů provozujících protoindustrii.

Na základě typologie pak rozlišuje dva druhy společností: *Gesindegesellschaft* — společnost s převahou čeledi a komplexních forem soužití a *Tagelöhnergessellschaft* — společnost s nádeníky a podruhy. V této společnosti se pak Mitterauer přiklání k Medickově tezi o převaze nukleárních rodin protoindustriálních oblastí.⁴²

Úskalí aplikace typologie ekotypů na území českých zemí tkví ve faktu, že většina oblastí není z hlediska ekotypu jednoznačně vyhraněna. Na mnoha protoindustriálních panstvích podhorských lokalit Čech (Vyšší Brod, Loketsko, Děčín, Horní Police, a i mnou sledovaná Česká Kamenice) bylo také hojně rozšířeno dobytkářství. Tyto smíšené protoindustriálně-dobytkářské oblasti by měly stát na pomezí *Gesindegesellschaft* a *Tagelöhnergessellschaft* a vyznačovat se vysokým počtem selské čeledi zastoupené v dobytkářství, ale i vysokým počtem nádeníků (domkářů a podruhů) typických pro protoindustriální oblasti.⁴³

System, in: tamtéž, s. 65–104, zde s. 93–95; Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Servants in Pre-industrial Europe: Gender Differences*, *Historical Social Research* 23, 1998, č. 1/2, s. 112–129.

⁴⁰ Beatrice MORING, *Migration, Servanthood and Assimilation in a New Environment*, in: Antoinette Fauve-Chamoux (ed.), *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–20th Centuries*, Bern 2004, s. 43.

⁴¹ Eduard MAUR, *Čeleď a tovaryši v Čechách v soupisu podle věry z roku 1651*, *Historická demografie* 23, 1999, s. 85–135, zde s. 85–89.

⁴² Michael MITTERAUER, *Formen ländlicher Familienwirtschaft. Historische Ökotypen und familiäre Arbeitsorganisation im österreichischen Raum*, in: týž — Josef Ehmer (edd.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien — Köln — Graz 1986, s. 185–324; Eduard MAUR, *Das Gesinde in Böhmen nach dem Soupis poddaných podle věry aus dem Jahre 1651*, in: M. Cerman — H. Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen*, s. 123–124.

⁴³ Jan HORSKÝ — Iva SEDLÁČKOVÁ — Markéta SELIGOVÁ, *Ein einheitliches „altes demographisches Regime“ oder die Bindung eines demographischen Verhaltens zu „Ökotypen“?*, *Historic-*

Pro sledování čelední služby se obvykle nabízí pouze jediný pramen — poddanské soupisy.⁴⁴ Na vyhotovení poddanských soupisů dohlíželi rychtáři jednotlivých vesnic.⁴⁵ Hotové soupisy se doručovaly do vrchnostenské kanceláře, kde do nich byly často učiněny sekundární příписы informující o služebním poměru vybraných osob. Bohužel z nich nelze vždy spolehlivě určit, zda se jednalo o službu na panském nebo u poddanských sedláků. Roku 1676 si českokamenická vrchnost vybrala do dvorské služby celkem 88 osob z 19 různých vesnic panství včetně 2 osob z vesnice Všemily.⁴⁶ Převážná většina obyvatel Všemil ovšem mířila do služby na poddanská hospodářství. Dříve než zhodnotím věkovou skladbu všemilské čeledi, je třeba poznamenat, že všichni zaznamenaní byli z hlediska rodinného stavu svobodní.

Z hlediska věkové skladby se všemilská čeleď v drtivé míře pohybovala ve třech věkových skupinách: 15–19 let (41 %), 20–24 let (37,7 %), 25–29 let (21,3 %). Osoby mladší 15 let se ve službě vyskytovaly sporadicky. Jednalo se o sirotky, u kterých umístění do služby představovalo formu sociálního zabezpečení. Osoby starší 30 let se ve službě také vyskytovaly jen ojediněle. Konkrétně se jednalo o případ 41leté podruhyňe, které se životní fáze čelední služby postupně stala celoživotní náplní a vedla k definitivnímu celibátu.⁴⁷

SŇATKOVÝ VĚK

Sňatkový věk, především u žen, určoval délku trvání manželství a délku plodného období. Tím zásadně předurčoval demografické chování populace. Přestože míra nemanželské porodnosti byla v některých oblastech střední Evropy poměrně vysoká,⁴⁸ v celkovém měřítku se nemanželská početí na populačním vývoji podílela stále jen nepatrnou měrou. Průměrný sňatkový věk jsem zjišťovala rozbořením struktury obyvatel podle věku a rodinného stavu na základě soupisů poddaných z let 1669–1699 v kombinaci s údaji z matriční evidence.⁴⁹

ká demografie 20, 1996, s. 57–91; M. PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život*, s. 289–331; H. ZEITLHOFER, *Besitzwechsel*, s. 86–91.

44 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, spisy, sign. II U – 6, soupisy poddaných celé panství 1669–1676, inv. č. 2–9; soupisy poddaných Všemily 1677–1699, inv. č. 4614–4630.

45 Václav ČERNÝ, *Instrukce pro rychtáře na panství českokamenickém r. 1672*, *Časopis pro dějiny venkova* 11, 1924, s. 243–244.

46 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, inv. č. 9 (294), Soupisy poddaných — celé panství 1676, sumář a speciální seznamy, fol. 8r–11r.

47 V tomto ohledu se namísto „life cycle servant“ hovoří o termínu „life long servant“: Norbert ORTMAYR, *Sozialhistorische Skizzen zur Geschichte des ländlichen Gesinde in Österreich*, in: týž (ed.), *Knechte*, Wien — Köln — Weimar 1995, s. 317.

48 Alois HASLINGER, *Uneheliche Geburten in Österreich historische und regionale Muster*, *Demographische Informationen*, 1982, s. 2–34.

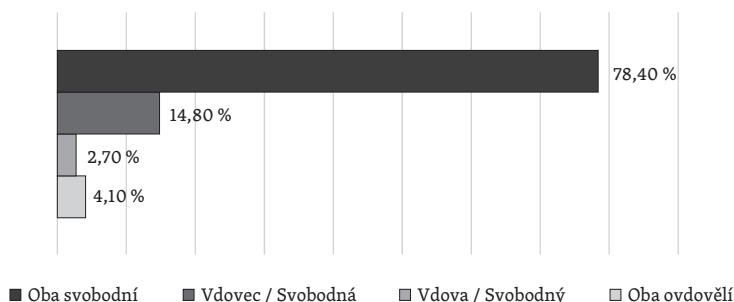
49 Z matrik bylo pro vesnici Všemily excerpováno celkem 74 sňatků, které byly doplněny o údaje z poddanských soupisů: SOA Litoměřice, Sběrka matrik, sign. L 17/1; L 149/1; L 149/2; L 149/3.

Ve věkové kategorii 15–19 let se ve sledovaných 30 letech provdala pouze 1 žena. Jednalo se o 19letou nevěstu, která si vzala 23letého domkáře. Sňatek v této věkové kategorii lze označit za ojedinělý. Ve věkové kategorii 20–24 let vstupovali všemilší obyvatelé do manželství také jen sporadicky. Častěji se jednalo o ženy — celkem 18 případů v období let 1669–1699. Ve stejné věkové kategorii se v daném období oženo jen 8 všemilských mužů.

Kromě výše zmíněného případu domkáře se dále jednalo o 2 dědice selského statku, kteří se ženili s o rok mladší nevěstou, a 2 selské syny, kteří ale neměli převzít otcovský grunt. Další 3 případy mužů uzavírajících manželství ve věkové kategorii 20–24 let jsou případy, kdy ženiši vstupovali do manželství se staršími partnerkami (o 6, 9 a 19 let). Následující věková kategorie 25–29 let je kategorií, kdy všemilší obyvatelé uzavírali sňatky nejvíce a lze ji označit za kategorii průměrného sňatkového věku bez markantnějšího rozdílu podle pohlaví.⁵⁰

Tato kategorie sňatkového věku nicméně protoindustrializační teorii nízkého sňatkového věku spíše neodpovídá. Odpovídá jí ale dostupnost sňatků. Téměř každý z obyvatel vsi, včetně těch neosedlých, měl alespoň jednou za život možnost uzavřít manželství a definitivní celibát se týkal jen velmi omezeného počtu osob. Většinou se jednalo o osoby trvale vyloučené na okraj společnosti — osoby zcela nemajetné nebo tělesně postižené. Míru dostupnosti sňatků pro obyvatelstvo již ovdovělé a četnost protogamních a palingamních manželství jsem sledovala rozčleněním snoubenců dle pohlaví a rodinného stavu.

GRAF 5. Snoubenci podle rodinného stavu 1630–1699.

V 78,4 % vstupovaly do manželství dvě svobodné osoby a četnost protogamních sňatků je z celkového vzorku nejvyšší.⁵¹ Palingamní sňatky vdovců vícenásobně převyšují palingamní sňatky vdov. Vdovci za svou novou manželku nejčastěji volili svobodnou ženu (14,8 %), jen ve 3 případech uzavřely opakované manželství dvě ovdovělé osoby. Svobodný muž zvolil za svou první manželku vdovu jen ve 2 případech.

50 Srov. Lumír DOKOUPIL — Ludmila FIALOVÁ — Eduard MAUR — Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 78–79.

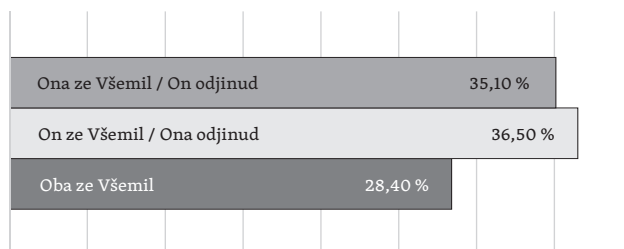
51 K tomu: Petra BRABCOVÁ, *Snoubenci podle věku a rodinného stavu v 18. století*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocta Elišce Čaňové. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2003, s. 16–24.

V souvislosti s dělbou práce na poddanských hospodářstvích a péčí o nesamostatné potomky vstupovali ovdovělí muži do opakovaného sňatku v rozmezí několika měsíců či týdnů od úmrtí předchozí manželky.⁵² Nebylo vůbec výjimečné, že za svou novou manželku zvolili ženu o více než generaci mladší, jako v případě 60letého sedláka Stephana Michela, který se oženil s o 34 let mladší svobodnou ženou.⁵³

SŇATKOVÉ MIGRACE

Všemilští obyvatelé hledali své protějšky v řadách sousedů z vesnice jen z 28,4 %. Ostatní volili své partnery mezi obyvateli jiných lokalit. Činili tak ve stejné míře ženy (35,1 %) i muži (36,5 %) a své protějšky nejčastěji nacházeli v sousedních vesnicích, Srbské Kamenici a Jetřichovicích, ostatní lokality se pak nacházely v okruhu přibližně 10 km. V případě, že nevěsta pocházela ze Všemil a ženich z jiné lokality, odcházela většinou tato nevěsta do bydliště svého nového manžela. V opačném případě — ženicha ze Všemil a nevěsty z jiné lokality — naopak tyto nevěsty často přicházely do vesnice za svým manželem. Vzhledem k tomu, že se v obou případech jedná o poměrně vyrovnaná čísla, počet žen emigrujících z vesnice se zhruba dorovnával počtem žen do vsi imigrujících. Z hlediska genderu lze ženy označit za častější sňatkové migrantky, i když geograficky se jednalo o krátké vzdálenosti.⁵⁴

GRAF 6. Snoubenci podle místa bydliště 1630–1699.

⁵² K tomu: Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*, České Budějovice 2016, s. 149.

⁵³ Jednalo se o Michelův čtvrtý sňatek, ze kterého vzešly ještě 2 děti (v pořadí patnáctý a šestnáctý Michelův potomek).

⁵⁴ K tomu: Josef GRULICH, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750–1824)*, in: Eduard Maur — Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30 — suplement, Praha 2006, s. 19–72.

Ve všemilské populaci se projevila silná endogamie k sídelnímu typu, neboť sňatky byly uzavírány téměř výhradně mezi venkovany.⁵⁵ Měšťanku z města Česká Kamenice pojal za manželku pouze jeden selský syn, ta s ním však odešla žít do jeho rodné vesnice. Taktéž se zde projevila endogamie v rámci příslušného panství. Čtyři excerptované matriční knihy farnosti neodhalily žádný sňatek všemilského obyvatele s poddaným jiného panství. Při kontrole agendy dochovaných zhostných a výhostních listů byl ale jeden takový případ nalezen. V září roku 1658 opustil všemilský rodník Adam Hiekisch českokamenické panství za účelem sňatku s poddanou z panství Ploskovice, které se nacházelo v držbě Marie Sidonie Šlikové.⁵⁶

MAJETKOPRÁVNÍ TRANSFER, RODINNÉ STRATEGIE A FORMY RODINNÉHO SOUŽITÍ

Badatelé, kteří údaje získané metodou rekonstrukce rodin doplnili o data z jiných typů pramenů, a to především z pozemkových knih, si často povšimli určitého dlouhodobého plánování některých rodin ve vztahu k nemovitostem. Toto dlouhodobé plánování lze nazvat pojmem rodinné strategie.⁵⁷ Následující část studie se zaměří na vztah jednotlivých rodin k nemovitostem, jejich rodinné strategie, sociální mobilitu jednotlivých členů rodiny a formy rodinného soužití. Dosavadní výzkumy provedené v českém prostředí zatím přinesly rozporuplné výsledky ohledně procenta příbuzenských a nepříbuzenských převodů poddanských nemovitostí. V mnoha lokalitách se v období raného novověku projevilo vysoké procento nepříbuzenských převodů poddanských nemovitostí a předávání gruntů v rodině je považováno za mýtus.⁵⁸

Naopak v jiných oblastech se ukázala jednoznačná tendence zachovat grunty v rodině a procento příbuzenských převodů se zde zdá být vysoké.⁵⁹ Celkem 99 excerpto-

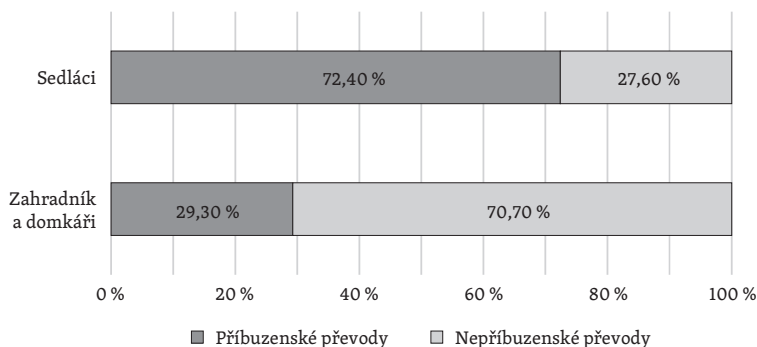
55 K tomu: Markéta HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, Historická demografie 28, 2004, s. 117.

56 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, úřední knihy, sign. II Ec 2/a Fasc I Post 5, zhostné listy z let 1656–1660, 1658 5a / 5b.

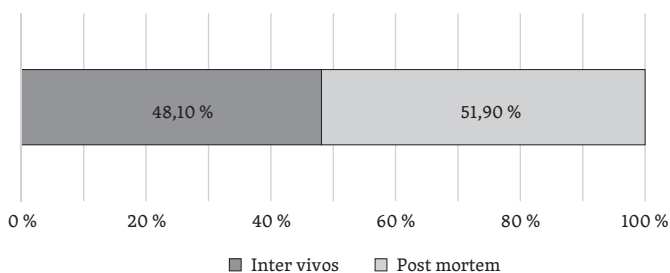
57 Pier Paolo VIAZZO — Katherine A. LYNCH, *Anthropology, Family History and the Concept of Strategy*, International Review of Social History 47, 2002, č. 3, s. 423–452.

58 Alice VELKOVÁ, *Proměna v chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí v letech 1650–1850*, in: Eduard Maur — Alice Velková (edd.), *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, Praha 2010, s. 51–68, zde s. 52; Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis und Handlungsspielräume der Untertanen in einer gutsherrschafatlichen Gesellschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien 1999, s. 75; Josef GRULICH, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625–1795)*, in: Marie Koldinská — Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108–128.

59 H. ZEITLHOFER, *Headship Succession*, s. 79; jednoznačnou snahu zachovat grunty v rodině zaznamenal v německé protoindustriální farnosti Belm v okolí Osnabrücku: J. SCHLUMBOHM, *The Land-Family Bond*, s. 461–477; badatelé v rakouském prostředí vidí středoevropskou kmenovou rodinu nejen jako formu rodinného soužití, ale i jako způsob transferu nedělitelné nemovitosti: Josef EHMER, *House and the Stem Family in Austria*, in: A. Fauve-

GRAF 7. Poměr příbuzenských a nepříbuzenských převodů nemovitostí v letech 1556–1704.

GRAF 8. Poměr příbuzenských převodů inter vivos a post mortem v letech 1556–1704.

vaných záznamů o převodech nemovitostí ze 2 pozemkových knih mi umožnilo sledovat poměr příbuzenských a nepříbuzenských převodů v časovém horizontu téměř 150 let. Všechny převody nemovitostí, včetně těch mezi příbuznými, se udály formou prodeje.⁶⁰

Na všemilských selských gruntech se projevila ona snaha zachovat grunty v držbě jedné rodiny a převody mezi příbuznými zde jednoznačně převládají. K roku 1704, kdy byla ukončena excerptce pozemkových knih, hospodařily 3 všemilské rodiny na svých statcích více než 100 let (130, 124 a 109 let), 1 rodina se pak ke stoleté historii na svém gruntu blížila (96 let). U zbylých 6 všemilských selských rodin se držba gruntu k roku 1704 pohybovala mezi 48–69 lety. Na menších hospodářstvích — zahradnické usedlosti a domkářských staveních — byla situace naprosto odlišná. Zde se naopak prosadily nepříbuzenské převody a střídání více majitelů zde bylo typické.

Mezi příbuznými převládaly převody z otce na syna, případně na zetě. Někteří badatelé vidí rozhraní mezi komplexní rodinou s výměnkem a komplexní kmenovou rodinou právě v majetkoprávním transferu rodinné nemovitosti. Pokud se převod

— Chamoux — E. Ochiai (edd.), *The Stem Family*, s. 103; Jim BROWN, *The Stem Family in Lower Austria, 1788–1848*, in: tamtéž, s. 133–150.

60 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, úřední knihy, sign. OS Česká Kamenice 21–22, inv. č. 1084–1085, PK Všemil 1556–1649; (1634) 1669–1723.

uskutečnil ještě za života odstupujícího hospodáře (*inter vivos*), zkonstituovala se zde komplexní rodina s výměnkem. V opačném případě, při převodu po smrti odstupujícího (*post mortem*), se jednalo o komplexní kmenovou rodinu.⁶¹

Všemilské rodinné struktury budou zhodnoceny při posledním majetkoprávním transferu před rokem 1704, nikoliv pouze v daném okamžiku, ale s ohledem na rodinný cyklus i životní fáze jednotlivých členů rodiny.⁶² Ve vsi Všemily se z 10 selských rodin nacházely 4 rodiny s výměnkem a 3 kmenové rodiny. I když se u rodin s výměnkem majetkoprávní transfer odehrál ještě za života odstupujícího hospodáře, nebyl vždy sňatek dědice naplánován současně s převodem nemovitosti. V některých případech musel předurčený manželský pár ještě několik let vyčkávat v podruží. Delší čekací lhůta pak nastávala u rodin kmenových, kde k převodu nemovitosti došlo až po smrti odstupujícího hospodáře. Tři všemilské manželské páry dědiců vyčkávaly na tento moment v podruží 2 roky, 10 a 11 let.⁶³ Z 10 všemilských rodin vykazovaly 3 rodiny v určité fázi rodinného cyklu znaky uskupení typu *joint family*.

Bratři George a Hans Grüselovi byli jedinými potomky svých rodičů, dělilo je od sebe 10 let. Roku 1681 se starší z bratrů George oženil a na gruntu se zakoupil, zatímco rodiče se uchýlili na výměnek. Mladší bratr Hans mezitím prošel službou ve vrchnostenském dvoře, poté se oženil a se svou ženou, a později i s dětmi, byl veden jako podruh „na gruntu svého bratra“. Hans se od svého staršího bratra nikdy neodstěhoval. Po smrti rodičů na výměnku vykazovalo soužití ženatých bratrů znaky uskupení typu *frèreche* — domácnosti společně hospodařících sourozenců.

Když se roku 1685 Christof Michel zakoupil na otcovském gruntu, byl již 17 let ženatý a měl 5 dětí. Na Michelově selském gruntu se v té době kromě jeho ženy a dětí nacházeli: Christofův otec a odstupující hospodář Stephan se svou mladou, v pořadí již čtvrtou manželkou a 2 malými dětmi a dalších 5 Christofových mladších sourozenců. Christofův mladší bratr Tobias se vydal na vojenskou dráhu a ve vsi se nevyškytoval. Zanedlouho vstoupili do manželství další 2 Christofovi sourozenci. Zatímco

61 Hermann REBEL, *Peasant Stem Families in Early Modern Austria: Life Plans, Status Tactics and the Grid of Inheritance*, *Social Science History* 2, 1978, č. 3, s. 255–291.

62 Poddanské seznamy, které se pro sledování forem rodinného soužití nejčastěji využívají, mohou být vedeny dvěma způsoby. Převládá-li princip právní, jsou všechny osoby bez ohledu příbuzenských vazeb k osedlým vedeny v kategorii podruhů. Upřednostňuje-li pramen vztahy příbuzenské, mohou být příbuzné osoby v podružském poměru uvedeny součástí domácnosti hospodáře, k němuž mají příbuzenské vazby. Častější způsob vedení poddanských seznamů představuje princip právní. Záleží potom na konkrétním badateli, zda se osoby vedené v podruží rozhodne na základě jejich příbuzenských vazeb k osedlým hospodářům integrovat do jejich domácnosti či nikoliv. K tomu zejména Jan HORSKÝ, *Studium rodinných struktur v raném novověku v českém prostředí (Přehled bádání za uplynulých 10 let)*, *Cahiers du CEFRES* 22, 2001, s. 33–52; Markéta SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (panství Děčín — sonda)*, *Historická demografie* 17, 1993, s. 111–130. Já jsem se na základě údajů získaných metodou rekonstrukce rodin rozhodla podružské poddomácnosti zahrnout do domácností sedláků, s nimiž byly příbuzné.

63 K tomu: Christine FERTIG, *Hofübergabe im Westfalen des 19. Jahrhunderts: Wendepunkt des bäuerlichen Familienzyklus?*, in: Ch. Duhamelle — J. Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen im Europa*, s. 65–92, zde s. 84.

sestra Justina následovala svého manžela do jeho bydliště v sousední vsi, Christofův bratr George si svou novomanželku z měšťanského prostředí přivedl do všemilského podruží. Po 3 letech se páru podařilo zakoupit se na domkářském stavení ve vsi. To se však již ženili další 2 Christofovi mladší bratři — Mathes a Stephan ml. Oba mladí muži vstoupili do manželství ještě před 25. rokem života a u obou bylo shodně uvedeno, že jsou brusiči skla. Mathes a jeho rodina byla podruhy celkem 10 let, Stephan ml. s rodinou strávil v podruží 8 let. Roku 1704 informuje pozemková kniha o 2 novostavbách domkářských stavení této dvojice brusičů.

Hrobník Mathes Günter s rodinou strávil v podruží na selském gruntu svého mladšího bratra Martina téměř 20 let, než se mu také podařilo postavit si ve vsi nový domek. Mezitím se na gruntu Martina Güntera utvořila další podružská poddomácnost sestry Marie. Ta se nicméně záhy rozpadla v důsledku Mariina úmrtí a následného zběhnutí jejího ovdovělého muže. Péči o jejich 2 malé děti pravděpodobně převzali ostatní členové rodiny, neboť tyto děti byly nadále vedeny v oddíle všemilských podruhů.

Zatímco bratři George a Hans Grüselovi pravděpodobně zamýšleli hospodařit na gruntu společně, u ostatních uskupení typu joint family — rodiny Günterových a rodiny Michelů — se jednotlivé manželské páry, žijící zprvu společně na jednom gruntu, postupně osamostatňovaly. Je patrné, že jejich cílem bylo jednodušší uspořádání domácnosti a tyto joint family tvořily pouze přechodnou fází do té doby, než se manželům podařilo získat vlastní bydlení, což mohlo trvat různě dlouhou dobu. Jistou roli v tom sehrála i benevolence českokamenické vrchnosti udělovat povolení k výstavbě nových domů.

Synové sedláků, kteří nebyli předurčeni k převzetí otcovského gruntu, se snažili svou situaci řešit zakoupením domkářského stavení ve vesnici, a to i za cenu soužití s nepřibuznými výměnkáři. Roku 1699 bylo ve vsi evidováno celkem 14 domkářských stavení, na sedmi z nich se kromě rodiny majitele nacházeli ještě výměnkáři. Nejednalo se však o rodiče majitele, ale o předchozí vlastníky těchto domků. Vysoké procento nepřibuzenských převodů na domkářských staveních je tedy důsledkem předávání selských gruntů v rodině. Protože poptávka po domcích ve vesnici převyšovala nabídku, uchylovaly se mladé podružské rodiny k výstavbě nových obydlí.

Dcerám sedláků se někdy podařilo zůstat ve své sociální kategorii a uzavřít manželství s některým z dědiců selských gruntů, buď ve vsi, nebo v sousedních lokalitách. Jak již bylo řečeno výše, ženy byly hojnějšími sňatkovými migrantkami. Častěji se ale stávaly manželkami nějakého domkáře (i když i zde se de facto jednalo o selské syny). S mírnou nadsázkou by se tedy dalo říct, že kategorie domkářů byla vlastně složená z „přebytečných“ selských dětí a ve vesnici byli v zásadě všichni sedláci. Ze 14 domkářských stavení ve vesnici, evidovaných v poddanském soupisu z roku 1699, mělo 9 domkářských rodin přímé příbuzenské vazby s některým ze sedláků. Obdobné to bylo v kategorii podruhů, kam dokonce na čas odcházeli i plánovaní dědicové gruntů, neboť pouze ve 3 případech proběhlo převzetí gruntu a sňatek dědice ve stejnou dobu. Většina dědiců gruntů byla v čase převzetí nemovitosti již ženatá, a to i více než 10 let, a na svou příležitost k vyplnění niky vyčkávala v podruží.

Závěrem zbývá zhodnotit, jak vypadala mikrostruktura vesnice Všemily ve světle v úvodu nastíněných populačních teorií.

V dichotomii severozápadního a jihovýchodního rodinného typu by mnou zkoumaná německá komunita více odpovídala způsobu severozápadního utváření historické rodiny. Nejvíce by však vyhovovala možnosti existence svébytného středoevropského rodinného typu, který byl zjištěn v některých oblastech Německa a Rakouska. V těchto oblastech s dědickým systémem *Anerbenrecht* vyústilo obvykle uspořádání domácnosti ve vytvoření komplexních kmenových rodin nebo rodin s výměnkem. Společnou domácnost zde sdílely dva manželské páry, uspořádané však výhradně lineárně. Domácnosti dědicových dalších sourozenců pak vznikaly na principu neolokalismu, což mohlo vést ke zvýšenému procentu migrací, nikoliv však ke zvýšené míře definitivního celibátu v ekonomicky relativně zdatné lokalitě. V některých fázích rodinného cyklu mohly tyto domácnosti pod vlivem různých okolností vykazovat i znaky rodiny typu *joint family*. Jednalo se spíše o dočasné rodinné konstelace než prvky jihovýchodního rodinného typu.

Protoindustriální ráz sledované lokality je více než patrný. Nicméně protoindustrializační teorii odpovídá všemilská populace jen z části. Především zde nedohledáme nízký sňatkový věk. Věková kategorie 25–29 let je shodná s průměrným sňatkovým věkem v jiných protoindustriálních i agrárních oblastech českých zemí. Rovněž se zde nepotvrdil předpoklad, že děti zůstávají déle v domově rodičů, neboť 41 % všemilské čeledi započalo službu ve věkové kategorii 15–19 let. Rozšíření samotného institutu čelední služby též protoindustrializační teorii nepodporuje. Teorii ovšem odpovídá poměrně dobrá ekonomická situace sledované lokality, která se promítla do dostupnosti sňatků. Uzavření sňatku zde nebylo vázáno na vlastnictví půdy. Do manželství běžně vstupovalo i obyvatelstvo neosedlé a úděl definitivního celibátu se objevoval jen výjimečně. Tyto skutečnosti se odrazily ve stálém demografickém růstu lokality.

Uznáme-li svébytnost smíšeného protoindustriálně-dobytkářského ekotypu, ve kterém společenská skladba stojí někde na pomezí *Taglöhnergesellschaft* (společnosti nádenických nukleárních rodin) a *Gesindegesellschaft* (společnosti s převahou čeledi a komplexní rodinnou strukturou), pak této teorii ekotypů sledovaná lokalita v zásadě odpovídá. Na selských gruntech s převahou chovu dobytka byla stálá přítomnost čeledi a rodiny tíhly ke komplexním formám soužití. Naopak na domkářských staveních, kde se provozovala spíše nádenická práce v textilnictví nebo sklářství, se častěji utvářely nukleární rodiny.

Je patrné, že vyslovené teorie nepředstavují žádné obecně platné modely. Nicméně můžeme je vnímat jako interpretační možnosti, jejichž optikou lze postihnout konkrétní obraz raně novověkých kultur a populací.

RÉSUMÉ:

This paper presents a micro-study of the serf population on the German-populated Česká Kamenice manor in the period 1556–1713. The study focuses on the demographic, social and economic aspects of the life of early modern people in the rural environment. The work first presents the economic character of the early modern manor of Česká Kamenice, which was located in the north Bohemian

border area. It documents the proto-industrial-stock farmer ecotype of the area and describes the flourishing of textile and glass production in the location. Using microanalysis, a method of reconstructing families and prosopography, which were carried out on the basis of primary research in registry records, a number of listings of serfs, land registers and cadastres, the study presents the main milestones in the life and family cycle of the inhabitants of this rural community. The study traces the spread of the institution of servitude and the purpose that this temporary phase of service fulfilled in the lives of early modern people. It focuses more closely on the social profile of servants and their marital status and age at the time of entry into service. An important rite of passage in the life of early modern people was the first entry into marriage. In this context, the study focuses on the average age at marriage, the affordability of marriage and the percentage of marriage migration. The final part of the study is focused on the transfer of serf property and inheritance practices in the early modern period. In this context, the basic tendencies of family strategies in relation to property, the ratio of related and unrelated transfers and the percentage of inter vivos and post mortem transfers are assessed. In the conclusion of the study, family structures and forms of family cohabitation are defined according to the typology of M. Mitterauer. The results of the study are assessed in light of European marriage-patterns theory, proto-industrialisation theory and ecotype theory.

Bc. Veronika Lešková je studentkou navazujícího magisterského studia jednooborové historie na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Zabývá se především historickou demografií a dějinami rodiny v raném novověku. K vesnici Všemily má velmi blízký vztah, neboť je již několik let členkou dobrovolnického spolku pro obnovu zaniklého německého hřbitova v této lokalitě (veronikaleskova@seznam.cz).